

FUNDAMENTUL MORAL AL SUBLIMULUI KANTIAN

Mihai Ometiță

Abstract. *In the Critique of the Power of Judgment, Kant remarks that the feeling of the dynamically sublime is actually conditioned and that its foundation is the moral feeling, which he addressed in the Critique of Practical Reason. In order to elucidate those transient yet significant remarks, this paper confronts the analytic of the dynamically sublime from the third Critique with the analytic of the moral feeling from the second Critique. By uncovering an architectonic, constitutive and structural kinship between the two feelings, the paper contributes to the reconsideration of the relation between Kant's aesthetics and his ethics.*

Keywords: *dynamically sublime; feeling of fear; moral feeling; aesthetics; ethics*

La un moment dat în „Analitica sublimului”, Kant sugerează că această secțiune a celei de-a treia *Critici*, cea a *facultății de judecare*, este îndatorată unor dezvoltări din cadrul celei de-a doua *Critici*, cea a *rațiunii practice*. Mai exact, el remarcă, mai degrabă în trecere și fără a detalia, că experiența sublimului dinamic este, de fapt, „condiționată” și că își găsește „fundamentul” în cultivarea sentimentului moral. Ceea ce ar însemna că o anumită dispunere etică ar constitui o condiție necesară, chiar dacă nu și suficientă, pentru ca o asemenea experiență estetică să poată surveni. În cele ce urmează, voi explora temeierile acelei sugestii privind filiația dintre sublimul dinamic și sentimentul moral.

Poate nu în mod întâmplător noțiunea de „sublim” apăruse deja de câteva ori în cea de-a doua *Critică*. De pildă, Kant observa acolo că

„faptele altora, care se produc cu mari jertfe și numai din iubire pentru datorie, pot fi lăudate ca fapte *nobile* și *sublime*”¹. Mai mult, el considera datoria ca fiind un „nume sublim” și pretindea că legea morală „ne face să simțim caracterul sublim al propriei noastre existențe suprasensibile”².

Odată receptate din perspectiva celei de-a treia *Critici*, pasaje precum cele tocmai indicate par să anticipeze o serie de rezonanțe între domeniul eticului și cel al sublimului. Într-adevăr, potrivit *Criticii facultății de judecare*, sublimul dinamic „este pretins doar sub o condiție [*Voraussetzung*] subiectivă [...] (pe care însă ne credem îndreptățiți să o cerem de la fiecare), adică aceea a sentimentului moral din om”³. Și, într-o formulare complementară, aceeași judecată a sublimului naturii „își are fundamentul [*Grundlage*] în natura umană, și anume în ceea ce putem totodată atribui și pretinde de la fiecare alături de mintea sănătoasă, adică în predispoziția pentru sentimentul pentru idei (practice), deci pentru ceea ce este moral”⁴.

Așadar, cum am putea înțelege filiația dintre sublimul dinamic și sentimentul moral privind dinspre cea de-a treia înspre cea de-a doua *Critică*?

1. Sublimul dinamic în *Critica facultății de judecare*

Să determinăm, mai întâi, specificul sublimului dinamic. Kant enumeră o serie de fenomene ale naturii care ar putea provoca această experiență estetică: „Stâncile îndrăzneț aplecate și amenințătoare, norii de furtună care se îngrămădesc pe cer și care înaintează cu tunete și fulgere, vulcanii la apogeul puterii lor distrugătoare, uraganele cu pustiirea pe care o lasă în urmă, oceanul nemărginit cuprins de furie, o cascadă înaltă a unui fluviu mare ș.a.m.d. arată, în comparație cu forța lor, nimicnicia capacității noastre de opoziție. Dar priveliștea lor, cu cât

---

¹ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, trad. N. Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972, p. 174.

² *Ibidem*, pp. 175 și respectiv 177.

³ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, trad. V. D. Zamfirescu și A. Surdu, Editura Trei, București, 1995, p. 105, traducere modificată.

⁴ *Ibidem*, p. 104, traducere modificată.

este mai înfricoșătoare, cu atât devine mai atrăgătoare dacă ne aflăm în siguranță.”⁵

Contrar impresiei pe care o poate lăsa acest pasaj, sublimul dinamic nu este, strict vorbind, un predicat al unor fenomene ale naturii. E adevărat, în viața de zi cu zi, ne-am putea surprinde caracterizând astfel de fenomene ca fiind sublime. Însă sublimul dinamic, în sens strict kantian, este o stare a subiectului uman, stare care poate fi doar prilejuită de percepția unor entități sau situații precum cele enumerate.

Această stare este o consecință posibilă și dezirabilă a felului în care cineva alege să răspundă confruntării sale cu o forță copleșitoare a naturii. O astfel de confruntare se poate solda cu o recunoaștere nu doar a fragilității constituției omului, ci și a precarității condiției umane; cu o asumare, am putea spune, a finitudinii subiectului – temă pe care prima și cea de-a doua *Critică* o abordaseră deja, în context teoretic și respectiv practic. Însă Kant regăsește în aceeași confruntare și un potențial de a ne dezvălui propria „superioritate asupra naturii; pe aceasta se întemeiază o auto-conservare total deosebită de cea pe care o atacă și o periclitează natura din afara noastră; astfel, umanitatea rămâne neînjosită în persoana noastră, deși omul ar fi învins de acea putere”⁶.

Un corelat arhitectonic al acestei stări de excepție este racordul facultății imaginației la facultatea rațiunii practice în constituirea sublimului dinamic. Cea de-a doua *Critică* arătase deja că rațiunea practică ne conferă o superioritate asupra *naturii exterioare nouă*, în sensul unei ireductibilități a acțiunii personale la cauzalitatea evenimentială. Tot datorită rațiunii practice, suntem superiori și asupra *naturii noastre interioare*, în sensul că acțiunea umană este ireductibilă la reacțiunea animală.

În plan experiențial, emergența sublimului dinamic presupune un proces de conversie a unui sentiment non-estetic. Un rol esențial în acest proces este cel al facultății de judecare, responsabilă tocmai de racordul dintre facultatea imaginației și facultatea rațiunii practice. Sentimentul non-estetic care poate fi transfigurat datorită acestui racord este unul universal uman: sentimentul fricii. Kant sugerează că recunoașterea potențialului unui fenomen natural de a provoca frică

---

⁵ *Ibidem*, p. 100.

⁶ *Ibidem*, p. 101.

este chiar o condiție necesară pentru o eventuală emergență a sublimului dinamic: „natura poate trece drept forță, deci ca dinamic sublimă pentru facultatea de judecare estetică, doar întrucât este considerată ca obiect care provoacă frică”⁷.

Însă eventualitatea acestei experiențe estetice este exclusă nu doar de absența completă a fricii, ci și de excesul ei covârșitor. Sublimul dinamic poate surveni pe fundalul unei stări subiective intermediare, în care cineva percepe o entitate sau o situație ca fiind înfricoșătoare, dar fără a fi debordat de frica pe care aceasta o provoacă. De aceea observația că potențialul unor fenomene naturale de a înfricoșa este direct proporțional cu potențialul lor de a atrage era însoțită de mențiunea: „dacă ne aflăm în siguranță”.

Cu toate că îl condiționează, frica nu este un ingredient afectiv al sublimului dinamic. Interacțiunea facultăților spiritului deja menționate este cea care îi conferă acestuia o structură duală, care cuprinde un anumit tip de *satisfacție* și un anumit tip de *insatisfacție*. Cei doi constituenți ai sublimului dinamic au, mai degrabă, statutul unor *cvasi-sentimente*, de vreme ce satisfacția și insatisfacția sunt aici co-dependente, resimțite una în conjuncție cu cealaltă. Kant oferă următoarea genealogie arhitectonică a acestei stări afective duale: „Dispoziția spiritului pentru sentimentul sublimului necesită receptivitatea lui pentru idei; căci tocmai inadecvarea naturii la idei, deci numai presupunându-le pe ele și efortul imaginației de a trata natura ca pe o schemă pentru idei, înspăimântă și, în același timp atrage sensibilitatea; acest fenomen derivă din puterea exercitată de rațiune asupra sensibilității, pentru a o extinde în consonanță cu domeniul ei propriu (practicul) și pentru a o determina să întrezărească infinitul, care pentru ea este o prăpastie.”⁸

Pe scurt, structura duală a sublimului dinamic cuprinde cvasi-sentimentul satisfacției și pe cel al insatisfacției. Emergența celor două cvasi-sentimente presupune o conversie a sentimentului non-estetic al fricii. Această conversie este mediată de o dublă interacțiune a facultăților spiritului. Pe de-o parte, facultatea de judecare racordează facultatea imaginației la facultatea rațiunii practice, în vreme ce imaginația încearcă să trateze natura drept schemă a ideilor. Pe de altă

---

⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁸ *Ibidem*, p. 104.

parte, facultatea sensibilității este „însăimântată” de puterea pe care facultatea rațiunii practice o exercită asupra ei și este în același timp „atrăsă” de imboldul pe care i-l dă aceeași rațiune practică de a tinde spre infinit.

Acum că am pus în lumină aceste aspecte ale analiticii sublimului dinamic, să revizităm analitica sentimentului moral expusă de cea de-a doua *Critică*.

2. Sentimentul moral în *Critica rațiunii practice*

Kant tematizează constituirea sentimentului moral pe fundalul următorului tablou arhitectonic. Facultatea voinței se află într-un raport imediat cu facultatea rațiunii practice: cea din urmă generează legea morală, prin intermediul căreia o poate determina pe cea dintâi. Aceeași facultate a voinței se află tot într-un raport imediat cu facultatea sensibilității (sau a simțirii, cum este tratată aici sensibilitatea): actul voinței este invariabil afectat de impulsuri sensibile. Sensibilitatea și rațiunea practică stabilesc și ele un raport, chiar dacă unul tranzitiv, adică mediat de către facultatea pe care ambele o solicită: facultatea voinței. Interacțiunile dintre aceste trei facultăți ale spiritului (rațiune practică, voință și sensibilitate ca simțire) determină atât emergența cât și structura sentimentului moral.

În acest context, cea de-a doua *Critică* descrie și ea procesul unei conversii. Constituirea sentimentului moral presupune o transfigurare a unui alt sentiment, unul de factură imorală: îngâmfwarea [*Eigendünkel*]. Îngâmfwarea, tratată aici nu ca atitudine ci ca sentiment, este produsă de facultatea sensibilității și contribuie, împreună cu alte impulsuri de aceeași provenință, la afectarea sensibilă a facultății voinței. Caracterul imoral al îngâmfwării este o expresie a contradicției dintre acest sentiment și legea morală, care solicită la rândul ei facultatea voinței.

Însă dacă sentimentul îngâmfwării este „comparat” cu legea morală, atunci rațiunea practică „*doboară*” îngâmfwarea, întrucât toate pretențiile la stima față de sine însuși, care preced acordul cu legea morală, sunt nule și ilegitime”⁹. Desigur, „comparația” îngâmfwării cu legea morală nu este rezultatul unei operații teoretice detașate, ci al unei

---

⁹ *Critica rațiunii practice*, p. 162.

confruntări de forțe contrare exercitate asupra actului voinței. Această confruntare nu anulează libertatea de principiu a facultății voinței, care rămâne autonomă în spațiul de joc pe care îl ocupă „între” facultatea rațiunii practice și facultatea sensibilității.

Dintr-o perspectivă strict conceptuală, Kant susține că sentimentul moral are un dublu nume: „ca efect al conștiinței legii morale [...] acest sentiment al unui subiect rațional afectat de înclinații se numește umilire (dispreț intelectual), iar în raport cu principiul pozitiv al acestei cauze, cu legea, el se numește în același timp respect pentru lege.”¹⁰

În plan experiențial, acest dublu nume reflectă o structură duală a sentimentului moral. Astfel, „doborârea” îngâmfării produce, pe de-o parte, o umilire [*Demütigung*] a subiectului *de către legea morală* și, pe de altă parte, un respect [*Achtung*] al subiectului *pentru aceeași lege morală*. În această formă, „umilirea” nu indică o situație, după cum „respectul” nu desemnează o atitudine. Prin cele două noțiuni, Kant vizează mai degrabă niște cvasi-sentimente. Cei doi constituenți ai sentimentului moral sunt co-dependenți, iar prezența lor este resimțită doar ca amestec afectiv.

Acum, în ce fel se îndatorează analitica sublimului dinamic acestor elemente ale analiticii sentimentului moral?

3. Filiația dintre sublimul dinamic și sentimentul moral

Am pornit de la sugestia celei de-a treia *Critici* potrivit căreia eventuala experiență a sublimului dinamic presupune o anumită dispunere etică. În termenii lui Kant, sentimentul sublimului dinamic ar fi „condiționat”, găsindu-și „fundamentul” în sentimentul moral. Această sugestie poate fi acum elucidată în lumina celor două analitici schițate mai sus. Filiația dintre cele două sentimente se dovedește a fi una atât de ordin arhitectonic, cât și de ordin constitutiv și structural.

Emergența sublimului dinamic implica o dublă interacțiune între facultățile spiritului. Pe de-o parte, era evidențiat un racord al facultății imaginației la facultatea rațiunii practice, racord intermediat de către facultatea de judecare. Pe de altă parte, facultatea rațiunii practice exercita o influență asupra facultății sensibilității, determinând-o să

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 164.

întrezărească infinitul. În cazul sentimentului moral, facultatea sensibilității se afla într-un raport mediat de către facultatea voinței cu facultatea rațiunii practice. Deci sublimul dinamic și sentimentul moral au în comun două rădăcini arhitectonice, anume facultatea rațiunii practice și facultatea sensibilității.

Mai mult decât atât, sentimentul estetic al sublimului dinamic presupunea ocurența inițială a sentimentului non-estetic al fricii, pe când sentimentul moral presupunea ocurența inițială a sentimentului imoral al îngâmfării. Atât sentimentul fricii, cât și cel al îngâmfării, treceau printr-un proces de conversie care le preschimba statutul non-estetic și respectiv imoral. Constituirea sublimului dinamic presupunea ceea ce am putea înțelege drept o bifurcație a afectului fricii într-un anumit tip de satisfacție și un anumit tip de insatisfacție, cele două cvasi-sentimente constitutive ale acestei experiențe estetice. În mod similar, emergența sentimentului moral presupunea tot o bifurcație, am putea spune, de această dată a afectului îngâmfării într-un anumit tip de umilire și un anumit tip de respect, cele două cvasi-sentimente constitutive ale acestui sentiment.

Așadar, filiația dintre sublimul dinamic și sentimentul moral nu constă doar în faptul că două dintre facultățile spiritului au o funcțiune comună în emergența lor. Atât sublimul dinamic, cât și sentimentul moral, au o structură duală (un pol afectiv negativ și unul pozitiv), iar constituirea ambelor presupune un proces de conversie al unui sentiment diferit resimțit inițial.

Însă Kant sugerase chiar mai mult decât faptul că cele două sentimente ar avea structuri experiențiale și genealogii arhitectonice similare. Observația că sentimentul moral ar fi un fundament al sublimului dinamic vizează și o primordialitate a domeniului eticului în raport cu domeniul esteticului. Această întâietate a eticului reflectă și o diferență între regimurile temporale ale celor două sentimente. Cea de-a treia *Critică* tratează sublimul dinamic ca pe un sentiment efemer care, s-ar putea spune, deși poate fi căutat, nu poate fi provocat. În ultimă instanță, fenomenele copleșitoare ale naturii prin intermediul cărora Kant introduce problematica sublimului dinamic nu pot decât facilita, fără a garanta, ocurența acestei experiențe estetice. Prin contrast, în contextul celei de-a doua *Critici* cultivarea sentimentului

moral este un precept adresat nu doar oricărui subiect uman, dar și pe durata întregii sale vieți.

Iată de ce, dată fiind filiația – arhitectonică, constitutivă și structurală – dintre sublimul dinamic și sentimentul moral, Kant sugerează că domeniul eticului este un teren de perpetuu antrenament pentru obținerea capacității de a experimenta o formă liminală a esteticului. Potrivit acestui pariu deopotrivă etic și estetic, cu cât un subiect uman ar fi mai versat în cultivarea sentimentului moral cu atât ar fi acesta mai predispus la a avea o experiență a sublimului dinamic.